

AZ EGYETEMEK ÁLTAL KÖZVETÍTETT TÁRSADALMI ÉS SZERVEZETI INNOVÁCIÓ

Varjú Viktor, MTA RKK

Bevezetés

Az Európai Unió Lisszaboni nyilatkozata célul tűzte ki, hogy az EU tíz éven belül a világ legversenyképesebb, legdinamikusabban fejlődő régiója lesz. Ennek érdekében 2010-re célul tűzte ki azt, hogy a kutatás-fejlesztési ráfordítások elérjék a GDP 3%-át (az EU átlagában). További cél volt, hogy a vállalkozói szféra szerepvállalása 57%-ról 75%-ra növekedjen. Mivel sajnálatos módon a várható tendenciák azt mutatják, hogy sem az EU átlag, sem a tagországok – köztük Magyarország – nem tudja elérni a kívánt célt (Kerékgyártó Gy. 2006), ezért az egyetemeknek különös szerepük lehet a tudás, a K+F áramoltatásában, szétosztásában, és az űrök kitöltésében.

A cél elérése érdekében 2002-ben létrejött az úgynevezett Barcelona Akcióprogram, amelynek célja nem csak a 3% elérése volt, hanem az, hogy a egyenletesen eloszló tudás alapú gazdaság jöjjön létre, és a fejlesztések nem csak néhány „sztár” helyre irányuljanak (Coenen, L. 2007).

Az egyetem szerepe az elmúlt 20 évben túlmutatott az oktatáson és a kutatáson, és egyre inkább felerősödött úgynevezett harmadik szerepük, a regionális gazdasági fejlesztés (Holland, BA 2001). Éppen ezért a vállalkozói szférával való hatékony együttműködésük a GDP arányos K+F arányát növelheti, és valamilyen szinten kiválthatja az EU azon szándékát, hogy a K+F nagyobb részben a vállalkozásoknál valósuljon meg.

Mivel a vállalkozások - különös tekintettel a gazdasági válságot követő időszakra - finanszírozása nehézkessé vált, így a vállalatokkal történő együttműködés részben kiválthatja a vállalati K+F ráfordításokat. Mindezen változások pedig végső soron oda vezethetnek, hogy egy régió gazdasági fejlődéséhez már nem elsősorban a vállalatok gazdasági aktivitása, innovációs képessége járulhat hozzá, hanem egyfajta új együttműködésnek köszönhetően, az rendelkezésre álló saját erőforrások kihasználásnak nagyobb mértékével a regionális fejlesztés új, domináns szereplőivé válhatnak.

Társadalmi innováció, szervezeti innováció

A *szervezeti innováció* az új szervezési módszerek megvalósítását jelentik a munka szervezésében, vagy a külső kapcsolatokban.¹ A szervezeti innováció célja a vállalatoknál általában az adminisztratív és tranzakciós költségek csökkentésére irányul, és része a vállalati tudás hatékonyabb felhasználása is, az egyetemeken azonban ez utóbbi, ami domináns funkcióként jelenik meg.

Az egyetemeken jellemzően bürokratikus szervezetek, és a velük együttműködő vállalatok is top-down irányításúak, amelyek biztosítják a szervezetek hatékony működését. Ezért a szervezetek nem nagyon alkalmasak az improvizációra, szükségük van rutintevékenységek hangsúlyozására, de ezek belekötik őket a megszokott gyakorlat hálójába, amit nehéz megváltoztatni. Paradox módon azonban a rutintevékenységek szolgáltatják az alkalmat az innovációhoz. A rutinok nélkül ugyanis nem lehet felderíteni azokat a hibákat, amelyek a rutinon kívül esnek. A rutintól való eltérések vezetnek az inputok, a piac, és a meglévő felvilágosításhoz, ami innovációhoz vezet (Perrow, C. 1997).

A fenti két megfogalmazás tehát éppen azt támasztja alá, hogy két bürokratikus szervezet hálózatba szerveződése, avagy az egyetemeken belül a rutintevékenységeken túlmutató, létrejövő új szervezeti egység éppen az innováció irányába hat. Ugyan alapvetően az oktatás és kutatás is végső soron a regionális fejlesztést segíti elő (lásd részletesen később), de egy új, harmadik funkció létrehozatala, a rutinból való kilépés, egy új szervezési módszer tehát éppen az innováció irányába hat. Ezért az egyetemeken új szervezeti egysége, vagy éppen hálózatba szerveződése hatékonyan segíti elő az emberi erőforrások regionális fejlesztésévé váló transzformációját.

Mumford, D. M. szerint a társadalmi innováció emberek új ötleteinek, gondolatainak generálása, végrehajtása, és azok interakciója egy adott társadalmi egységben. A társadalmi innováció a kreativitás egy sajátosan szignifikáns megjelenési formája, ami valamiféle elégedetlenségből, hiányból fakad, és amely új intézményi, ipari, politikai és társadalmi interakciós formák megjelenéséhez vezet (Mumford, D. M.–Moertl, P. 2003).

A fenti két fogalmi definíció tehát azt sugallja, hogy az egyetemeken, az egyetemi társadalom új szervezeti egységei, interakciók során (pl. kutatási hálózatok létrehozásával, vállalati együttműködéssel, önkormányzati-, közszolgálati szervezetek együttműködésével) olyan új innovációra képes, amely új politikai megfontolásokhoz is vezethet, segítve a helyi társadalom gazdasági fejlődését. A társadalom ilyen típusú innovációs tevékenységeinek lehet

¹ <http://www.innovitas.hu/szervezetiinnovacio>

tekinteni a pólusprogramok létrejöttét, amelyek némiképpen különböznek az eredeti francia rendszertől. Az egyetemek új innovációs potenciáljának kihasználása azonban nem maga a pólus program, hiszen az gyakorta helyi politikai megfontolásokra épül (amelynek vannak persze tudományos és gazdasági alapjai is), hanem annak meglovagolása, spin-offra épülő innovációja lehet. (Erről részletesen később.)

Egyetemek, innováció és regionális fejlesztés

Alfred Schütz 1960-as évek közepén megjelenő tudásszociológiai paradigmájában azt mondja, hogy „a tudást a társadalom osztja szét” (Berger, P.L.–Luckmann, T. 1998, p.31.). Ez a kijelentés látszólag ellentmond az egyetemek domináns tudás-közvetítő szerepének, azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a tudást nem csak „az igazságnak társadalmi, különösképpen gazdasági feltételektől való függése oldaláról ..., az oktatás társadalmi problémájaként, a tudósok társadalmi szerepvállalása” (Berger, P.L.–Luckmann, T. 1998, p.31.) oldaláról kell vizsgálni. Schütz az 1960-as évek közepén már felhívja viszont a figyelmet arra, hogy a tudással, és a tudás-transzferrel, illetve a probléma más oldalaival nem csak a szociológia, hanem a filozófia és közgazdaságtan is foglalkozik.

Az elmúlt évtizedek során az innováció és a tudás-transzfer szerepe kulcsfontosságúvá vált a gazdasági fejlődés tekintetében, háttérbe szorítva a természeti erőforrások korábbi meghatározó szerepét (Pap N.–Sitányi L. 2007).

Magyarországon az Felsőoktatási Törvény (2005. évi CXXXIX. törvény) is a már fent leírtaknak megfelelően erősíti az egyetemek szerepét: *„Az Országgyűlés annak érdekében, hogy a Magyar Köztársaság Európai Unióhoz történő csatlakozásával a magyar felsőoktatás az Európai Gazdasági Térség felsőoktatási rendszerének részeként a megváltozott körülmények között úgy legyen képes ellátni a korszerű ismeretek létrehozásában, közvetítésében és átadásában, a társadalmi kohézió, a fenntartható fejlődés érdekében, a nemzetközi versenyképesség, a technológiai innováció kívánatos mértékének fenntartásában kijelölt feladatait, hogy - hagyományai és az európai egyetemek Magna Chartájában rögzített szellemi értékek megőrzése mellett - javuljon versenyképessége, erősödjék az oktatással, a kutatással és a gazdasággal való együttműködésének hatékonysága, a képzés minősége, a társadalom, a gazdaság és a környezeti fenntarthatóság igényeihez, ...a következő törvényt alkotja...”*.

Hasonlóan az innovációhoz, az egyetemek hagyományos szerepfelfogása is megváltozott. Az oktatás és a kutatás mellett, ha az egyetemek talpon akarnak maradni, akkor szükségük van arra, hogy „profiljukat” újabb portfólióval bővítsék. Aktív szerepet kell

vállalniuk a regionális fejlesztésben. Az egyetemeknek a korszerű szerepfelfogás szerint tehát innovációs központokként is működniük kell. Ahogy azonban a tapasztalat mutatja, az egyetemek Magyarországon még nem tudtak alkalmazkodni ehhez a felfogáshoz. A probléma részben a „tömegtermelésben” található, ami azzal jár, hogy innovációs, vagy egyáltalán vállalászási szemléletet/ismeretet alig közvetítenek (Sitányi L.–Ludescher G. 2009). A probléma másik oldala az egyetemek korszerű szerepfelfogásának adaptációjában szintén magyar sajátosságként az, hogy az innováció potenciális birtokosai, a kutatók és oktatók magán kft. és bt. kereteibe viszik ki a kutatásokat az egyetem neve és presztízse segítségével (Kerékgyártó Gy. 2006), mivel az egyéni gazdasági érdekek dominálnak a kutatók alulfinanszírozottsága miatt. Így az innovációs potenciál is kikerül az egyetemek hatóköréből.

Az egyetem korszerű szerepfelfogása véleményem szerint hasonlatos a vállalatok korszerű szerepfelfogásához, ahol a vállalatok társadalmi felelősséget is vállalnak (corporate social responsibility). Ilyen értelemben tehát a társadalmi szféra, az egyetemi oktatás-kutatás bekapcsolódik gazdaságilag hasznosítható innovációin keresztül a gazdasági szférába, míg a gazdasági szféra felelősségvállalásával a társadalmi szférába kapcsolódik be. Végző soron mindkét magatartás célja a hatékony innováció. Amíg a vállalatok a társadalmi felelősségvállalással a helyi társadalom szerepvállalását, a helyi értékek megmaradását, így az értékes munkavállalók megtartását, ezáltal pedig az innováció hatékonyságát növelik, addig az egyetemek a helyi vállalkozásokkal való együttműködésen keresztül, helyi gazdasági/innovációs igények kielégítését, így a helyi innováció hatékonyságának növelését célozzák meg, amelynek eredménye végző soron az egyetem presztízisének növelése, amely visszahat az innovációs potenciál növelésére azáltal, hogy egyre több, és potenciálisan magasabb képzési és egyéb szolgáltatási igényű hallgató áramlik az egyetemre. Végző soron mindkét magatartásforma tehát a helyi gazdaságra van hatással, a helyi gazdaság fejlesztését segíti elő, annak ellenére, hogy tartalmukban mások.

A triple helix modell és alkalmazásának kérdései

Az egyetemek hagyományos szerepe tehát az oktatás, illetve a kutatás. Amellett, hogy explicit módon az egyetemek újabb és újabb feladatokat kapnak például a kormányzattól, végző soron az egyetemek feladata az, hogy az oktatás-képzés révén olyan munkaerőt „termeljen”, amely elsősorban az adott régió gazdasági fejlődéséhez járul hozzá. Az innovációval és technológiával foglalkozó külföldi szakirodalmak nagy része szintén tényként kezeli, hogy az egyetemek a regionális innovációs infrastruktúra részei (Fumi, K. 2004), ezen keresztül pedig a regionális fejlődés hajtómotorjai.

Az egyeteme harmadik szerepének értelmezésével kapcsolatban Mezei K. (2008) kétféle irányzatot azonosít a szakirodalomban. Az egyik a gazdasági kényszert hangsúlyozva az egyetemek vállalkozóvá válásának ismérveit tekinti fő kutatási irányba, míg a másik a társadalmi felelősség oldaláról közelíti a problémát. A triple helix modell a vállalkozói egyetem létrehozásában és továbbfejlesztésében látja a megoldást (Etzkowitz, 2004), míg a másik a regionális elkötelezettségű egyetem mellett érvel (Goddard, 1999). Ez utóbbi szerint az egyetemek legfontosabb hozzájárulása a regionális fejlesztésben abban nyilvánul meg, hogy képesek regionális szinten összeilleszteni a folyamatokat. Az egyetem és a régió kölcsönhatásban van egymással. „Az egyetemen belül termékeny, szinergikus kapcsolat alakul ki a három alapfunkció között, a régióban pedig nyilvánvaló, egymást erősítő kapcsolat van az innováció, a társadalom és a rendelkezésre álló tudásállomány között” (Mezei K., 2008, p. 9.).

A triple helix modell három intézménytípust különböztet meg, mely a tudás és az innováció létrejöttének szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Itt az egyetemi-, a kormányzati- és a gazdasági szférák egymással ko-evolúciós kapcsolatban állnak, és így járulnak hozzá a regionális fejlődéshez. Bár az egyetem a tudás létrehozásában, a gazdasági szféra a tudás kiaknázásában, a kormányzat pedig inkább a kapcsolatok kontrollálásában tekinthető főszereplőnek, a háromoldalú kapcsolatok során az intézmények funkciói átalakulnak. A modellben a három szféra összefonódása a tudás-alapú gazdaság egyik ismérve (Lengyel B., 2008).

A triple helix modell mindenható alkalmazását azonban sokan (pl. Coenen, L. 2007, Fumi, K. 2004) megkérdőjelezzik az egyetemi és gazdasági hierarchia egyes szintjein. A modell – Fumi, K. (2004) szerint – szegényesen működik az átlagos egyetemeken és régiókban.

Ugyanakkor az átlagos, vagy kisebb fejlettségi régiókban is a kormányzatok részéről megvan az az igény, hogy a gazdasági versenyképesség új modelljeit megtalálják. Manapság ezeken a helyeken is azt várják az egyetemektől, hogy nagyobb szerepet játszanak az innováció és a tanulás promótálásában, és vegyék ki nagyobb részüket a tudásgazdaságból (Fumi, K. 2004). Erre lehet jó példa a magyarországi pólusprogram, valamint lehetőség az egyetemeknek, hogy a pólusprogramokat meglovagolják, és azok mentén valósítsák meg az innovációkat, hiszen a politikai akarat is ezeket preferálja.

Pólusok

A pólus típusú fejlődés Franciaországból indult el, ahol a mozgatórugó az egyetem. A francia pólusoknak jellemzően két fő szereplője van. Az egyetem, illetve a kutatóhely, amely lehet állami és privát egyaránt, valamint a gazdaság szereplői. Gazdasági oldalról Franciaországban nagyon erős szerepe van még a kamaráknak. A kormányzat, elsősorban a helyi kormányzat is részt vehet ezen pólusok kialakításában, fejlődésében, de a fő irányvonalat az említett másik két fő szereplő, gazdasági érdekeire alapozva alakítja ki².

Magyarországon a pólusok facilitátora elsősorban a központi és helyi kormányzat, amely az egyetemek és a vállalati szféra bevonásával kívánja megvalósítani a fejlesztéseket. Ráadásul, amíg Franciaországban ezeket a pólusokat versenyképességi pólusoknak hívják, és létrejöttük sokkal organikusabb, vagyis a valódi innováció melegágyai, addig Magyarországon a pólusok fejlesztési pólusok, azaz a fejlődési/innovációs pálya még egy korábbi szakaszában vannak. Éppen ezért ahhoz, hogy a fejlesztésből versenyképességi pólusok alakuljanak ki, az egyetemeknek új szerepet kell felvenniük. Nem csak végrehajtóként kell szerepelniük a pólusprogramok megvalósításában, hanem a politikai akarat és adottságok kihasználásával, az adott ágazatra építve, azt innovatív módon kihasználva kell versenyhelyzeti előnyre szert tenniük.

A társadalmi és szervezeti innováció létrejöttének okai, típusai

Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy miért van szükség az egyetemek harmadik szerepére, hiszen közvetett módon az első két szerepük is végső soron a regionális fejlesztéshez járul hozzá. Miért alakulhatott ki az egyetemek regionális fejlesztésben való még beágyazottabb részvétele? Vajon miért erősít rá a 3. szerepre az egyetem, hiszen a végeredmény ugyanaz, mint az első két szerepnél: a tudástranszfer és ezen keresztül a regionális fejlesztés.

Vélhetőleg a helyiség, a helyi igények kielégítése, a helyi kérdésekre adott válasz egy ilyen faktor lehet, amely végső soron valóban a helyi, regionális fejlesztésekre hat, nem pedig a triple helix modell által többször citált nemzetközi fejlesztésekre (Szilícium völgy, MIT stb.).

Véleményünk szerint az egyetemek 3. szerepének kialakításával/kialakulásával kapcsolatban 2 alapvető típus különböztethető meg:

- Endogén, belülről táplálkozó innováció és okok,
- Exogén, kívülről jövő innovációs kényszer,

² Ex-verb: Póla P. 2010.08.24.

Az endogén, belülről táplálkozó innováció mindenféleképpen a már meglévő szaktudásra, speciális szakterületre épít. Az innováció a már fentebb említett módokon belülről indul el, és a gazdasági fejlődést, a versenyképesség növekedését maga az egyetemi tudásbázis indítja el. Ennek egy alcsoportjának tekinthető a kipörgetett, vagy spin-off innováció.

Az exogén, kívülről jövő innovációs kényszer általában olyan társadalmi-gazdasági változások kényszerítik ki, mint a recesszió, krízis, vagy külső piaci igény, illetőleg valamilyen szakpolitikai/szociálpolitikai/pártpolitikai kívánalom, amely egy térség fejlődését, és jellemzően nem elsősorban versenyképességét kívánja elősegíteni. Ilyen értelemben a pólusprogramok is besorolhatóak e két kategóriába. Míg a francia, organikus modell endogén eredetű, addig a magyar pólusprogramok jellemzően exogén, kívülről vezérelt innovációs kívánalomra épül. A kívülről jövő innovációs kényszernek viszont megvan az az előnye, hogy optimális esetben sokkal jobban tud a helyi igényekre koncentrálni, a helyi, regionális gazdaságfejlesztési kihívásokra jobban tud reagálni. Tehát a külső innovációs kényszer jobban kielégíti a területi igényeket.

Az IPA program számára használható innovációs lehetőségek

Elmondható, hogy ma Magyarországon az innovációk kialakulása elsősorban kívülről jövő társadalmi-gazdasági „kényszerek” hatására jönnek létre.

Az alapvető problémák azonban abban gyökereznek, amelyre az EU is nem véletlenül felhívta a figyelmet. Nevezetesen, hogy a vállalkozásokban megjelenő K+F arány, az innovációs potenciál meglehetősen alacsony. Éppen ezért megkerülhetetlen az együttműködés.

Ahogy Pap N.–Sitányi L. (2007) is írják, az állami, kormányzati pénzen létrehozott egyetemi, kvázi spin-off cégek döntően nem az egyetemi tudás piaci megmérettetésében, hanem a pályázati források adminisztrálásában értek el sikereket (Pap N.–Sitányi L. 2007, p. 137). Tehát a triple helix modell alapján a kormányzati inspiráció nálunk nem igazán működik, mivel az elsősorban az egyetemhez „közeli” cégek fejlesztését segíti elő, a közjó, a társadalom számára viszont kevés innovációt közvetít.

Az egyetemeknek tehát egy másfajta közvetítő szerepet szükséges felvenniük. Meg kell fordítani az innovációs folyamat hagyományos folyamatát. Ez azt jelenti, hogy nem egy szervezeti változás, vagy egy elégedetlenség okozta társadalmi tényező kell, hogy előidézzék az innovációt, hanem az egyetemeknek, az eddigiektől eltérő, proaktív, szervező szerepet kell, hogy játszanak. Így az egyetemek által direkt módon létrehozott új szervezetek, szervezeti

egységek és a helyi társadalommal való aktív kommunikáció kell, hogy létrehozza az új, innovatív ötleteket és megvalósulásokat. Nyugat-európában ilyenre már számos példa van. Ilyen innovatív, az egyetemek által létrehozott társadalmi szervezetek a kutatóhálózatok. Ezeknek létezik formális, és kvázi informális jellege is. Ilyenre lehet jó példa az Assessing Accession kutatóhálózat is. A Glasgow-i Egyetem által létrehozott kvázi informális hálózat sajátossága, hogy nem elsősorban szervezetek (ilyen tag pl. az MTA RKK DTI is) a tagja, hanem egyéni kutatók. Ezek a kutatók saját érdeklődésüknek megfelelően e laza hálózatba szerveződve egymás ötleteit vitatják meg, egymás munkáit „lektorálják”, és egymás rendezvényeit propagálják lehetőséget biztosítva ezzel a kutatóhálózatban résztvevők minél intenzívebb innovációjára, tudásszerzésére.

Egy másik lehetőség a pólus programok (pl. szegedi biopolisz, Pécs és az életminőség pólusa) meglovagolása. Ahogy említésre került, a magyar pólusprogramok jellemzője a hármass (kormányzati, egyetemi, gazdasági szférák) részvétel. Itt a kvázi kényszeren túl olyan szerveződések, társadalmi feladatokat kellene felvállalnia az egyetemeknek, amelyek alapvetően ezekre a már meglévő „adottságokra” építenek. A cél tehát nem az lenne, hogy a pólus pénzekből fejlesztések valósuljanak meg, hanem az, hogy a pólus elmozduljon a francia típusú, versenyképességi, kezdeményező innováció irányába.

Irodalom

Coenen, L. 2007: The role of universities in the regional innovation systems of the North East of England and Scania, Sweden: providing missing links? *Environment and Plannin C: Government and Policy*. pp. 803-821.

Fumi, K. 2004: Universities and Regional Advantage: Higher Education and Innovation Policies in English Regions. *European Planning Studies*. Vol. 12.No.6. pp. 835-852.

Kerékgyártó Gy. 2006: Az innovációs folyamat főszereplői. *Magyar Tudomány*, 2006/4, pp. 458-467.

Lengyel B. 2008: Tudásteremtés és ko-evolúció: az egyetem–gazdaság–kormányzat kapcsolatok globális és lokális vetületei. Lengyel I.–Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, pp. 47-61.

Mezei K. 2008: *Az egyeteme szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben*. Doktori értekezés tézisei. Győr–Pécs.

Mumford, M.D.–Moertl, P. 2003: Cases of Social Innovation: Lessons from two innovations in the 20th century. *Creativity Research Journal*. Vol. 15. No 2-3. pp. 261-266.

Pap N.–Sitányi L. 2007: Az innováció szerepe a területfejlesztésben. In: László M.–Pap N.: *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Lomart Kiadó, Pécs, pp.115-139.

Perrow, C. 1997: *Szervezet-szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest.

Sitányi L.–Ludescher G. 2009: Az innováció és a társadalmi tőke kapcsolata a Pécsi Tudományegyetem példája alapján. *Területfejlesztés és innováció*. 3. évf. 3.sz. [online] <http://balkancenter.ttk.pte.hu/download.php?id=246>